

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.47.265286>

УДК 343.9.018.3

О. В. Нарожна, старший викладач,
заступник декана економіко-правового факультету
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: narozhna@onu.edu.ua

ЛАТЕНТНА ВІКТИМІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ: ОКРЕМІ МЕТОДИ ЇЇ ВИЯВЛЕННЯ

У статті розглянуто окремі характеристики та причини латентної віктимізації. Визначено, що основними причинами неповідомлень про факти вчинення правопорушень є зневіра у спроможність правоохоронних органів провести об'єктивне розслідування, притягнути правопорушника до відповідальності. Зазначено, що більш жертв прагнуть не розголошувати деталі свого приватного життя, впоратися з проблемами самостійно, а також не бажають витратити свій час на участь у офіційному розслідуванні та давати показання у судовому засіданні. Окреслені основні причини, які призводять до високого рівня латентної віктимізації населення та методи її фіксації й вивчення. Наголошено, що найбільш перспективним та доцільним напрямком подальших досліджень цієї теми є такий її аспект, як віктимізація переселенців з особливо небезпечних територій. Такі категорії є найбільш ураженими і мають підвищений рівень віктимності та віктимізації.

Ключові слова: віктимність, віктимізація, латентність, жертва правопорушення, злочинність.

Постановка проблеми. У сучасній кримінологічній літературі під латентною віктимізацією розуміють процес збільшення ступеня уразливості жертв латентних злочинних посягань перед повторним заподіянням їм шкоди злочинами, а також підвищення ризиків злочинних посягань проти невизначеного кола людей [1, с. 86].

Важливий елемент якісного індикатору віктимізації – це його латентність, що є частиною фактичної віктимізації, яка не відображається в офіційній статистиці. Тобто в цьому випадку мова йде про реальні масштаби рівня злочинності, ніж це з'являється в офіційних джерелах правоохоронних органів.

Прихована віктимізація є проблемою науки і практики, адже її неможливо визначити, проаналізувати та врахувати в рамках досліджень у строго визначених кількісних показниках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що запропонована тема є недостатньо розробленою, хоча й теоретичні засади не є новими для кримінології, а разом з нею і віктимології. Але сучасна дійсність вимагає нового осмислення та аналізу латентної віктимності, а також методів її виявлення. Різноманітні аспекти вивчення питань віктимності та віктимізації були предметом досліджень Р. Гарофало, Г. фон Гентига, Б. М. Головкина, О. М. Джужи, Ю. Ф. Іванова, О. О. Житного, В. О. Тулякова, В. Є Христенко, І. О. Христич, Л. О. Шевченко, О. Ю. Юрченко та ін.

Метою статті є аналіз стану латентної віктимності та характеристики латентної віктимізації населення держави, а також як загальносоціальні, так і індивідуальні причини та методи виявлення рівня латентної віктимізації.

Виклад основного матеріалу. За даними Офісу Генерального прокурора України протягом січня 2021 року зареєстровано 41810 кримінальних правопорушень. Потерпілими визнано 24872 особи. З них осіб похилого віку - 1013, 8076 жінок та 364 неповнолітніх. За рік, у січні 2022 року, усього зареєстровано 37578 кримінальних правопорушень, при цьому потерпілими визнано 20883 (з них осіб похилого віку - 861, 6687 жінок та 355 неповнолітніх). Тобто у січні 2021 року приблизно 60% випадків вчинення кримінальних правопорушень відбулись з визначеними потерпілими, у січні 2022 року – 50% відповідно [2]. Як бачимо з цих цифр, що є приблизними щодо об'єктивної ситуації, майже у половині випадків потерпілі не враховуються статистикою або не визнаються такими, визначеним законом порядком, або з інших причин. Вважаємо, що більше чверті жертв кримінальних правопорушень не отримують свого відображення у звітності правоохоронних органів саме через явище латентності. Не сприяє визначенню реальної картини вчинення правопорушень і відсутністю активної позиції з боку самих потерпілих. Зокрема, ми бачимо з наведеної вище статистики, що невелика кількість жінок, неповнолітніх або осіб похилого віку визнаються потерпілими, проте саме вони є особами з підвищеним рівнем віктимності на відміну від інших груп громадян.

Як зазначає І. О. Христич, в державі досі розповсюджена практика нехтування запитами громадян заради мети не збільшувати інформаційні відомості про рівень злочинності. Також, як ми вже зазначили, завжди є значна кількість осіб, що є носіями потенційної віктимності через особистісні властивості, вік, службу діяльність тощо. Необхідно відзначити, що має велике значення і менталітет населення в тому чи іншому регіоні не лише окремої держави, зокрема, України, а також усього світу. Тому не можна вважати, що насправді держава та суспільство не мають уявлення про стан та наслідки віктимізації населення та окремих груп громадян. В окремих випадках самі жертви не розповідають нікому, що зазнали скривдження від того чи іншого правопорушення, а тим більше не звертаються із заявою до правоохоронних органів, побоюючись осуду зі сторони не лише рідних, близьких, співробітників чи сусідів, але й відповідних дій з боку представників правоохоронних органів [3, с. 129].

Саме так пояснюють причини жертви правопорушень, які не зверталися до відповідних органів. Невіра в те, що поліція їм допоможе, бажання заощадити час і нерви, вважаючи що контакти з правоохоронцями заберуть і те, й інше. Вони вважають за краще вирішити проблему самостійно, звернутися до рідних та друзів або взагалі нікуди не звертаються. На допомогу поліції зовсім не розраховують. Швидкість та якість реагування на звернення громадян, готовність допомогти – саме такі причини у першу чергу, визначають готовність постраждалих звернутися за допомогою.

Відзначимо позитивні тенденції у зростанні рівня довіри до поліції останніми роками. Зокрема, у 2021 році незалежною соціологічною службою, визначеною у встановленім законодавством порядку, проведено на загальнодержавному рівні вивчення громадської думки щодо оцінки рівня довіри до Національної поліції, сприйняття громадянами її діяльності та основних очікувань щодо неї у майбутньому. Згідно з результатами дослідження, довіру до Національної поліції України висловили 44% громадян. При цьому основними причинами такого ставлення респонденти назвали особистий позитивний досвід взаємодії та досвід своїх родичів або знайомих, оперативність реагування тощо. Порівнюючи результати соціологічних досліджень, проведених протягом останніх двох років, слід відзначити певну позитивну динаміку громадської думки щодо рівня довіри

до поліції. Так, кількість громадян, які повністю або скоріше довіряли Національній поліції, у 2020 році складала 41%, а минулого року їх частка була вже 44% [4].

Зрозуміло, що до категорії громадян, які не визнані потерпілими від кримінальних правопорушень, не проводяться відповідні оперативно-розшукові, слідчі та віктимно-профілактичні заходи, а також психологічна та реабілітаційна робота. Зазначена обставина істотно збільшує можливість рецидивної віктимізації і, відповідно, злочинності. Ця ж обставина посилює криміналізацію окремих груп населення.

Найважчим питанням з точки зору практичної значущості ми вважаємо проблему зменшення латентної віктимізації у вразливих категорій осіб, зокрема, вимушених переселенців та біженців з особливо небезпечних територій. Оцінка їх латентної віктимізації – тема окремого дослідження, проте відбувається розгляд цього питання в рамках вивчення загальної латентної віктимності в Україні та світі. Інтенсивні міграційні процеси характерні, зокрема, для великих міст і перш за все – столиці. На жаль, достовірної інформації щодо кількості жертв правопорушень серед вимушених переселенців немає і, швидше за все, найближчим часом не буде. Така ситуація і є прямим наслідком латентної віктимізації, що у свою чергу, породжує значний спектр латентної злочинності.

Повертаючись до теоретичного аналізу латентної віктимізації та способів її виявлення, відзначимо також, що маргінальне середовище сприяє виникненню певних віктимологічних ситуацій, коли потенційну жертву неможливо заздалегідь відрізнити від потенційного правопорушника (виняток становлять лише злочинці). В такому випадку, вирішальною є лише певна життєва ситуація, коли вирішується хто буде жертвою, а хто – злочинцем.

Ефективність боротьби з латентною злочинністю як причиною латентної віктимізації, її рішучість і наступальність багато в чому визначаються активністю населення, його нетерпимістю до тих, хто порушує закон.

Водночас відзначимо відносно низьку готовність наших співгромадян співпрацювати з поліцією. Це одна з причин, чому жертви правопорушень не звертаються до органів внутрішніх справ у разі незаконного втручання. Аналіз динаміки звернень до поліції за останні два роки показав, що в цілому громадяни частіше звертаються до поліції, що є, звичайно, обнадійливою тенденцією. Зокрема, у 2020 році на спецлінію «102» надійшло 7 101 254 повідомлень, в той час як у 2021 році ця кількість сягнула 7 211 297 звернень [4].

Загалом причини латентної віктимізації виділимо наступні:

1) базовий блок, пов'язаний з невірою в здатність поліції захистити права та інтереси потерпілих (правоохоронні органи не будуть ловити злочинця, страх перед поліцією);

2) страх помсти з боку правопорушника (правопорушників);

3) небажання оприлюднювати певні аспекти свого життя;

4) втрата особистого іміджу, а також престижу підприємства, установи;

5) жертва вважає неналежним кримінальне покарання за вчинене правопорушення;

6) незначні пошкодження або розмір шкоди правопорушення з точки зору потерпілого;

7) страх викриття причетності жертви до інших правопорушень;

8) вчинене правопорушення належить до категорії нетяжких;

9) потерпілий сам вирішив проблему, наприклад, помирився з правопорушником;

- 10) за станом здоров'я потерпілий не помітив факт вчинення проти нього правопорушення;
- 11) родинні стосунки між потерпілим і правопорушником;
- 12) з моменту вчинення правопорушення пройшло багато часу;
- 13) жертва вважала себе винною у провокації правопорушення;
- 14) незнання кримінального законодавства – неправильна оцінка потерпілим моральних і правових норм;
- 15) «компенсація» жертві правопорушником за домовленістю.

Усі техніки та методи виявлення (виміру) латентної віктимізації можна розділити на дві групи. До першої групи, яку умовно називають соціологічною, відносяться соціологічні (кримінологічні) техніки та методи вимірювання прихованих даних. До них відносяться спостереження (спостереження учасників), опитування (анкетування), експертиза, контент-аналіз матеріалів преси. Другою групою, умовно іменованою оперативно-слідчою групою, є сукупність негласних прийомів і методів розкриття злочинів, що застосовуються в оперативно-розшуковій діяльності.

Одним із широко використовуваних методів соціологічного дослідження для розуміння реального стану латентної віктимності є масове опитування населення, потерпілих та засуджених. Використання цього методу дозволяє виявити думку респондентів щодо рівня латентної віктимності в регіоні загалом і дізнатися щодо прихованої віктимізації їх окремих районів. У деяких випадках про це йдеться в кримінологічній літературі [5, с. 21]. Цей спосіб виступає як основна форма отримання інформації про стан та рівень віктимізації.

Метод експертного висновку полягає в отриманні висловлених думок з конкретних питань групою спеціально підібраних фахівців з науки і практики, які добре знають свою справу: проблеми боротьби зі злочинністю для оцінки ступеня (розміру) латентної віктимізації. До їх компетенції входять:

- експертиза забракованих матеріалів з метою виявлення фактів неправомірної відмови у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань;
- вивчення матеріалів бюро судово-медичної експертизи, лікарні та зіставлення їх з даними правоохоронних органів.

Важливо використовувати контент-аналіз прес-матеріалів, зокрема верифікацію прийнятності заходів з критичними виступами в пресі. Цей метод заснований на вивченні інформації про вчинені правопорушення, відображені в засобах масової інформації, про вжиті заходи до винних осіб та їх осудність.

До ефективних методів виявлення латентної віктимності, ступінь її прояву на конкретних об'єктах, у місцевостях господарсько-громадська або державна діяльність відносить спостереження, суть якого полягає в безпосередньому наочному дослідженні окремих властивостей і форм, проявах спостережуваного предмета, явища. Також передбачається спостереження у присутності дослідника в науковому центрі (інституті).

Друга група методів виявлення латентної ролі жертви (оперативно-розшукова) охоплює досить широкий спектр методів і прийомів розслідування правопорушень. Серед них виділяється підмножина методів економіко-правового аналізу, спрямованих насамперед на виявлення кримінальних правопорушень. До групи оперативно-розшукових методів входить низка інших, не менш ефективних прийомів і способів виявлення латентних проявів віктимізації. Деякі з них зводяться до зіставлення та порівняльного вивчення відомостей, відображених у відповід-

них наказах, рішеннях, клопотаннях, службових довідках, звітах та інших документах, що містять кількісну інформацію, показники вчинених злочинів певного виду, з офіційними даними про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Тому для справді значного зменшення латентної віктимізації потрібні активні форми співпраці правоохоронних органів з населенням, щоб не лише розкрити, а й попередити злочини. До таких потрібних комплексних заходів з боку внутрішніх органів відноситься покращення соціальної взаємодії між громадянами та поліцією на основі принципів соціального партнерства. Це дозволить їм проводити більш ефективну політику захисту громадського порядку, забезпечення громадської безпеки і боротьби зі злочинністю.

Як бачимо, за різних обставин жертвою правопорушень може стати будь-яка особа, незалежно від статі, віку, національності, соціального середовища, місця проживання, рівня доходів. Проте практика показує неоднаковий рівень вразливості людей перед злочинними посяганнями. Пов'язується така тенденція не лише із соціально-демографічними верствами населення, але й з несприятливими середовищними умовами проживання та небезпечною поведінкою за конкретних обставин. На перший погляд, до групи підвищеного ризику в першу чергу мають відноситися матеріально забезпечені, а також особи, діяльність яких пов'язана із професійним ризиком. Насправді ж частіше жертвами правопорушень стають соціально вразливі на момент злочинного посягання особи, а саме: діти, молодь, жінки, особи похилого віку, вимушені переселенці тощо. Відзначається, що ризик віктимізації залежить не стільки від соціального становища і рівня доходів жертв, скільки від повсякденної моделі їх поведінки, безпечності району проживання, характеру взаємодії з іншими людьми [5, с. 57].

За формою прояву латентна віктимізація не полягає в тому, що жертва або інші особи реагують якимось конкретним способом на вчинене правопорушення. Швидше це можна назвати процесом підвищення ступеня незахищеності жертви латентних посягань перед спричиненою шкодою. Також варто додати, що саме цей фактор підвищує ризик злочинних посягань проти невизначеного кола осіб.

У всьому світі існує латентна віктимізація населення, коли потерпілі від правопорушення не враховуються офіційною статистикою. Тому ми вважаємо, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України може істотно вплинути на зменшення латентної віктимізації населення нашої держави. Складно врахувати, скільки правопорушень залишилися поза обліком органів правопорядку. Можна стверджувати, що ми повністю не уявляємо реальний стан віктимізації населення.

В будь-якій країні залишається актуальним питання встановлення реальної картини рівня правопорушень. Найбільш розповсюдженими методами є соціологічні методи, зокрема, анкетування населення. Ці методи найбільш універсальні та можуть надати можливість виявити невраховані правопорушення, а також їх жертв. Використання вказаних методів дозволяє визначити думку респондентів про стан латентної віктимізації як держави взагалі, так і окремих регіонів та міст. Таким способом можливо визначити стан латентної віктимізації за окремими видами правопорушень. Ми вважаємо, що доцільним є також використання методу системного аналізу за допомогою сучасних комп'ютерних програм з урахуванням впливу різних соціально-економічних факторів. Додамо, що значні показники для статистики можливі при використанні аналізу повідомлень із джерел засобів масової інформації, а також методу спостереження за діяльністю установ та підприємств в державній, суспільній та господарській сферах, тому, що для

будь-якого уряду важливо мати точне уявлення про рівень злочинності. А його неможливо отримати, поки існує невивчена сфера рівня віктимізації населення держави.

При проведенні порівняльного дослідження рівня віктимізації населення України та інших держав світу, було відзначено, що на рівень віктимізації населення, особливо на її латентну частину, впливають багато причин та умов. Передусім це такі, що визначають рівень життя в країні. Зокрема, нерівність прибутків підвищує ризик віктимізації від будь-якого злочину. При цьому недостатньо вивчати та аналізувати лише індивідуальну віктимну поведінку. Потрібно також для реалізації політики держави в розробці та провадженні заходів протидії злочинності мати й виявляти прогностичну інформацію про можливі напрями розвитку окремих соціальних процесів, до яких відноситься віктимізація населення країни [6, с. 75].

Окремим напрямком запобігання правопорушенням є віктимологічна профілактика, що представляє собою систему взаємообумовлених та взаємопов'язаних державних, суспільних та індивідуальних заходів, які організаційно спрямовані на виявлення та усунення причин і умов, що формують особисту та групову можливість стати жертвою правопорушення.

Висновки і пропозиції. *По-перше*, якщо жертва правопорушення не повідомляє про подію до компетентних державних органів або не робить цього вчасно, це призводить до значних додаткових труднощів у розслідуванні правопорушень та викритті правопорушника. *По-друге*, зазначимо, що мотиви такої зневіри можуть бути різноманітні, наприклад, страх оприлюднення інтимних аспектів життя, що може призвести до глибоких емоційних переживань жертви або моральні страждання за свою родину та близьких людей. В останньому випадку вбачається ще й небажання потерпілого оприлюднити обставини компрометуючого характеру. *По-третє*, окремо відзначимо такий мотив небажання звертатися до компетентних працівників як упереджене ставлення до діяльності правоохоронних органів. Тут має місце не лише небажання з ними контактувати, а й страх нести тягар учасника кримінального провадження. На жаль, саме цей мотив зазвичай проявляється як основний фактор латентності серед громадян. *По-четверте*, латентна віктимність залежить від особистих властивостей, соціального статусу особи, конфліктних особливостей конкретної людини.

Список використаної літератури

1. Головкін Б. М. Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2015. Вип. 29. С. 78–88.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: статистика, опублікована на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 14.09.2022).
3. Христюк І. О. Латентна віктимізація жертв крадіжок в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 20. С. 127–133.
4. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році, опублікований на офіційному сайті Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/riczni-zviti/#panel-1-8> (дата звернення: 14.09.2022).
5. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

6. Христич І. О. Порівняльний аналіз стану та динаміки латентної віктимізації населення країн світу. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2015. № 5. Ч. 2. С. 73-76.

References

1. Holovkin B. M. (2015). Poniattia latentnoi viktyimizatsii vid zlochynnykh posiahan. Pytannia borotby zi zlochynnistiu : zb. nauk. pr. / redkol.: V. I. Borysov ta in. Kharkiv : Pravo, Vyp. 29. S. 78–88. [in Ukrainian].
2. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia: statystyka, opublikovana na ofitsiinomu сайті Ofisu Heneralnoho prokuroru Ukrainy. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (data zvernennia: 14.09.2022) [in Ukrainian].
3. Khrystych I. O. (2015). Latentna viktyimizatsiia zhertv kradizhok v Ukraini. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 20. S. 127-133 [in Ukrainian].
4. Zvit Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty u 2021 rotsi, opublikovanyi na ofitsiinomu сайті Natsionalnoi politsii Ukrainy. URL: <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/riczni-zviti/#panel-1-8> (data zvernennia: 14.09.2022) [in Ukrainian].
5. Viktymolohiia : navch. posib. / V. V. Holina, B. M. Holovkin, M. Yu. Valuiska ta in. ; za red. V. V. Holiny i B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, 2017. 308 s. [in Ukrainian].
6. Khrystych I. O. (2015). Porivnialnyi analiz stana ta dynamiky latentnoi viktyimizatsii naselennia krain svitu. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka*. № 5. Ч. 2. S. 73-76. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2022 р.

O. V. Narozhna, Senior Lecturer,
Deputy Dean of the Faculty of Economics and Law
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal law, Criminal procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: narozhna@onu.edu.ua

LATENT VICTIMIZATION OF THE POPULATION: SEPARATE METHODS OF ITS DETECTION

Summary

The article is devoted to the topic of studying methods that effectively investigate the problem of latent victimization of the population of the state. A latent victim is a person who has actually suffered from a crime, but for certain reasons this fact remained hidden from official records.

Therefore, latent victims should also include victims who are victims of the law gave the right to choose whether or not to report the crime that occurred (cases of the so-called private prosecution). It is also important to distinguish cases where the status of the victim is a person attributes to himself without sufficient grounds and, conversely, when he imposes himself on her.

Hence, the role of the victim can be real and imaginary (meaning her self-esteem). The selection of personified and collective roles. Although victimology is primarily a study specific victims, but one should not ignore the fact that it is often precisely from group behavior depends on the process of becoming a victim as a group of persons, as well as its individual members. The problem of identifying and classifying victims of crimes and, to an even greater extent, them typology is too complicated. After all, anyone can be a victim of a crime a person from the moment of his birth until his death. Extreme heterogeneity object creates difficulties for victimological classification because it exists a large number of qualifying signs that can be

placed in it basis But at the same time, it is necessary to comply with one basic requirement – victimological classification should reflect the genetic relationship between the behavior of the victim, on the one hand, and the actions of the criminal before and during the commission crime, on the other hand. This connection can be followed in various aspects: social, biological, socio-psychological, moral, etc.

One of the traditional victimological classifications is based on criteria very close to daily practice (a victim of intentional or reckless crimes, guilty or innocent, premeditated or not, accidental or accomplice victim). But these criteria do not satisfy the needs science and practice, as they do not reveal the real diversity of interaction potential victim and criminal. Therefore, it cannot be claimed that there is no victimhood outside of crime. In reality it is not so. A person can possess a number of properties and qualities the behavior can be provocative, that is, it will be clearly victimized, but not it will inevitably cause a wrongful reaction from others and she will become a victim crime. Studying the victim in various aspects and his role in the genesis of the crime, criminal victimology proceeds from the fact that a person's behavior is his own nature can be not only criminal, but also reckless, risky, frivolous, loose, sometimes provocative, therefore, dangerous for herself, which naturally increases her susceptibility to criminal encroachments. In this regard, the characteristics of a person acquire additional importance: age, gender, social status, performed social roles, profession, readiness to act in a critical situation in a certain way, as well as the environment, specific situation, behavior of third parties, etc.

Combination of objective and subjective factors and their interaction affects the ability of one or another person to become a victim of a crime.

Keywords: victimhood, victimization, latency, crime victim, criminality.